

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله
سال بیست و هشتم / شماره ۱۰۷ / بهار ۱۴۰۱

معرفی کتاب

معاصم الهدی والإصابة فی تفضیل علیّ علی الصحابه اثر حمیدالدین کرمانی مهدی عسگری^۱

چکیده

حمید الدین کرمانی (قرن ۵) از داعیان بزرگ اسماعیلی است که در سنت اسماعیلی تأثیر به سزایی داشته است. از او آثاری در موضوعات گوناگون فلسفی و دینی باقی مانده، یکی از این آثار رساله معاصم الهدی والإصابة فی تفضیل علیّ علی الصحابه است. این رساله در اصل ردی بر العثمانیه ابوعثمان عمرو بن بحر معروف به جاحظ (۲۵۵ ق) است. بخش های عمده معاصم الهدی از بین رفته و تنها بخشی از باب سوم، باب چهارم و باب پنجم آن باقی مانده است. بخشی از باب سوم که باقی مانده در فضائل اختصاصی امیرالمؤمنین علیه السلام، باب چهارم در فضائل مشترک امیرالمؤمنین علیه السلام و خلیفه اول و باب پنجم در فضائل ابوبکر است. تا به حال از این رساله تصحیحی انجام نشده و رساله به صورت منخطوط باقی مانده است. موضوع اصلی این مقاله معرفی محتوا و نسخه های باقی مانده معاصم الهدی است.

کلیدواژه ها

حمید الدین کرمانی، معاصم الهدی، امیرالمؤمنین علیه السلام، جاحظ، العثمانیه.

۱. پژوهشگر حوزوی در زمینه تصحیح متون اسلامی

مقدمه

أبو عثمان عمرو بن بحر معروف به جاحظ (متوفى ٢٥٥ هـ. ق) با نوشتن کتاب العثمانيّة سبب شد بر این کتاب ردیه‌های نوشته شود. بسیاری از ردیه‌هایی که بر این کتاب نوشته شد از بین رفته‌اند، اما گزارش‌هایی از آنها برای ما باقی مانده است.

ردیه‌ای از ثبیت بن محمد (ابو محمد) در رد بر العثمانيّة گزارش شده است. نجاشی درباره آن می‌نویسد: «ثبیت بن محمد أبو محمد العسكري: صاحب أبي عيسى الوراق، متكلم حاذق، من أصحابنا العسكريين، و كان أيضًا له إطلاع بالحديث والرواية والفقہ. له كتب، منها: كتاب توليدات بني أمية في الحديث وذكر الأحاديث الموضوعة، والكتاب الذي يعزى إلى أبي عيسى الوراق في نقض العثمانية له، وكتاب الأسفار، ودلائل الأئمة عليهم السلام». (نجاشی، ١٣٦٥: ١١٧؛ علامه حلی، ١٤٠٢: ٣٠؛ مامقانی، ١٤٣١: ج ٣٥١/١٣؛ امین، ١٤٠٣: ج ٢١/٤).

ردیه دیگر این کتاب را مظفر بن محمد بن احمد أبو الجیش بلخی (متوفی ٣٦٧ هـ. ق) نوشته است. درباره او نوشته‌اند: «مظفر بن محمد بن أحمد أبو الجیش البلخي: متكلم، مشهور الأمر، سمع الحديث فأكثر. له كتب كثيرة، منها: كتاب قد فعلت فلا تلم، كتاب نقض العثمانية على الجاحظ، كتاب مجالسه مع المخالفين في معان مختلفة، كتاب فذك، كتاب الرد على من جوز على القديم البطلان، كتاب النكت والأغراض في الإمامة، كتاب الأرزاق والآجال، كتاب الإنسان وأنه غير هذه الجملة. أخبرنا بكتبه شيخنا أبو عبد الله محمد بن محمد بن النعمان. ومات أبو الجیش سنة سبع وستين وثلاثمائة، وقد قرأ على أبي سهل النوبختي رحمهما الله». (نجاشی، ١٣٦٥: ٤٢٢؛ آقابزرگ، ١٤٠٣: ج ٢٨٩/٢٤؛ خوبی، ١٤١٣: ج ١٩٩/١٩).

برای أبو الأحوص بصری نیز ردیه‌ای بر العثمانيّة گزارش شده است. آقابزرگ در رابطه با أبو الاحوص و کتابش می‌نویسد: «الرد على العثمانية: لأبي الأحوص المصري المتكلم. ذكره ابن شهر آشوب في الكنى من معالم العلماء. قال: إنّه لقي الحسن النوبختي وأخذ عنه، (أقول:) كان النوبختي مبررًا بين نظرائه قبل الثلاثمائة وبعدها كما ذكره النجاشي، فأبو الأحوص هذا مؤخر بكثير عن أبي الأحوص التابعي عوف بن مالك بن فضلة الجشمي الراوي عن أبيه وعن أبي موسى الأشعري كما ذكر في خلاصة تهذيب الكمال، ص ٤٥٣» (ابن شهر آشوب، ١٣٨٠: ١٣٩؛ آقابزرگ، ١٤٠٣: ج ٢١١/١٠).

مجله پژوهش‌های

فصلنامه تخصصی کاتبان و نسخ‌نویسان
سال بیست و هشتم / شماره ١٠٧
بهار ١٤٠١

البته ردیه‌های دیگری نیز بر این کتاب نوشته شده که بسیاری از آنها از بین رفته و به دست ما نرسیده است. اما در این میان برخی از ردیه‌هایی که بر جاحظ نوشته شده باقی مانده است. یکی از این رساله‌ها که اصل آن از بین رفته، اما در کلام ابن‌ابی‌الحدید برای ما باقی مانده، رساله نقض العثمانیة است که به قلم ابوجعفر اسکافی (متوفی ۲۴۰ هـ. ق) از بزرگان معتزله بغداد نوشته شده است (زرکلی، ۱۹۸۹: ج ۲۲۱/۶). کتاب دیگری که در رد العثمانیة نوشته شده و امروز در دسترس قرار دارد کتاب بناء المقالة الفاطمية فی نقض الرسالة العثمانية تألیف عالم بزرگ شیعی احمد بن موسی بن طاوس (متوفی ۶۷۳ هـ. ق) است.^۱ برخی نام این کتاب را بناء المقالة العلوية فی نقض الرسالة العثمانية ثبت کرده‌اند (حر عاملی، بی‌تا: ج ۳۰/۲؛ افندی، ۱۴۳۱: ج ۷۶/۱).^۲ نقد دیگری که به العثمانیة نوشته شده توسط داعی بزرگ اسماعیلیان حمید الدین احمد کرمانی تحت عنوان معاصم الهدی و الإصابة فی تفضیل علیّ علی الصحابة است که در این نوشتار محتوا و نسخه‌های باقی مانده از این رساله معرفی خواهند شد. البته پیش از بررسی درباره معاصم الهدی اندکی درباره العثمانیه بحث خواهد شد. در این مقاله به زندگی‌نامه و آثار دیگر حمید الدین کرمانی اشاره‌ای نمی‌شود؛ زیرا در پاره‌ای از تصحیح‌هایی که از برخی کتاب‌های کرمانی شده، زندگی‌نامه و آثار او به تفصیل معرفی شده است (برای نمونه رک: مقدمه دکتر مصطفی غالب بر تصحیح کتاب راحة العقل).

پیشینه پژوهش: درباره معاصم الهدی و الإصابة فی تفضیل علیّ علی الصحابة تا به حال معرفی جامعی صورت نگرفته است. در این میان استاد دکتر حسن انصاری بر ضرورت

۱. تقی‌الدین حلی درباره وی می‌نویسد: «أحمد بن موسی بن جعفر بن محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن محمد بن محمد الطاوس العلوي الحسني سيدنا الطاهر الإمام المعظم، فقيه أهل البيت جمال الدين أبو الفضائل مات سنة ثلاث وسبعين وستمئة، مصنف مجتهد كان أورع فضلاء زمانه، قرأت عليه أكثر البشرى والملاذ وغير ذلك من تصانيفه، وأجاز لي جميع تصانيفه ورواياته، وكان شاعرًا مصقًا بليغًا منشئًا مجيدًا...» تقی‌الدین حلی، الرجال، ص ۴۵.

۲. آقابزرگ نام این کتاب را اینگونه ثبت کرده است: بناء المقالة العلوية (الفاطمية) فی نقض الرسالة العثمانية؛ نک: آقابزرگ، الذريعة إلى التصانيف الشيعة، ج ۳، ص ۱۵۰. در جای دیگر ایشان نام کتاب را بناء المقالة العلوية آورده‌اند؛ نک: آقابزرگ، طبقات أعلام الشيعة، ج ۴، ص ۱۴. این رساله تحت عنوان بناء مقالة الفاطمية فی نقض الرسالة العثمانية به تحقیق سید علی عدنانی غریفی توسط انتشارات مؤسسه آل‌البتیت لإحياء التراث منتشر شده است.

تصحیح این کتاب تأکید کرده‌اند (<https://ansari.kateban.com>) و برخی همچون مصححان آثار کرمانی از این کتاب نام برده‌اند، اما درباره نسخه‌ها و محتوای رساله سخنی به تفصیل بیان نشده است.

معرفی مختصر العثمانيه

العثمانيه را می‌توان متنی دانست که در آن به صورت کلی سعی شده تا فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام انکار شود. مسعودی درباره این کتاب می‌نویسد: «... و هم او [جاحظ] کتاب دیگری تألیف کرده و همه دلایل مفروض را در آنجا فراهم آورده و عنوان آن را کتاب العثمانيه کرده است و به منظور حق کشی و ضدیت با اهل حق، فضائل و مناقب علی علیه السلام را رد کرده و به تأیید دیگران دلایل آورده، ولی خدا نور خویش را کامل می‌کند و گرچه کافران نخواهند... پس از آن کتاب دیگری بعنوان مسائل العثمانيه تألیف کرده که در آنجا آن قسمت از فضائل و مناقب امیرالمؤمنین علی را که قبلاً نقض نکرده بود، نقض کرده است و من این کتاب‌ها را از قبیل کتاب العثمانيه و غیره جواب گفته‌ام. جماعتی از متکلمان شیعه نیز چون ابو عیسی و راق و حسن بن موسی نخعی و دیگران در ضمن کتاب‌هایی که در باره امامت نوشته‌اند، یک جا یا متفرق، کتاب‌های او را جواب گفته‌اند، ابو جعفر محمد بن عبدالله اسکافی نیز که یکی از مشایخ و رؤسای معتزله بغداد و اهل زهد و دیانت و قائل به فضل علی بود و امامت مادون را جایز می‌شمرد، نیز کتاب العثمانيه جاحظ را جواب گفته است.» (مسعودی، ۱۳۷۴: ج ۲/۲۴۲-۲۴۳). از این گزارش مسعودی دانسته می‌شود که خود او نیز ردیه‌ای بر العثمانيه داشته که به دست ما نرسیده و شخص دیگری که ردیه‌ای بر العثمانيه نوشته حسن بن موسی نخعی است.

در این کتاب فضائل همچون اسلام امیرالمؤمنین علیه السلام در کودکی، حدیث غدیر، حدیث طیر، حدیث منزلت، حدیث لیلۃ المبیت و... یا مورد انکار قرار می‌گیرند و یا با مناقشاتی همراه می‌شوند. از این رو، همانطور که اشاره شد می‌توان این کتاب را ردیه‌ای بر فضائل امیرالمؤمنین دانست.

نکته حائز اهمیت درباره این کتاب این است که گویا یکی از کسانی که بر العثمانیه ردیه نوشته خود جاحظ است. برخی از کسانی که آثار او را فهرست کرده‌اند، در میان آثارش ردیه‌ای بر العثمانیه (الرد علی العثمانیه) را نیز گزارش کرده‌اند (حموی، ۱۹۹۳: ج ۲۱۱۸/۵؛ سیوطی، ۱۴۲۹: ج ۱/۱۶۶).

با توجه به آنچه تا به حال بیان شد، می‌توان نتیجه گرفت که جاحظ خود ردیه‌ای بر نوشته‌های خود دارد و در پاره‌ای از نوشته‌هایش امیرالمؤمنین علیه السلام را مقدم و در پاره‌ای دیگر از نوشته‌هایش مؤخر می‌کند و شاید از همین رو است که شاگردش ابن قتیبه درباره آثار استاد می‌نویسد: «و تجده یقصد فی کتبه للمضاحیک و العبث» (ابن قتیبه، ۱۴۳۰: ۱۴۲). بعد از بیان مختصر در معرفی العثمانیه به معرفی محتوا و نسخه‌های معاصم الهدی اشاره خواهد شد.

درباره معاصم الهدی و الإصابة

نام کامل این کتاب همانطور که در فهرست مجدوع آمده: معاصم الهدی و الإصابة فی تفضیل علیّ علی الصحابه است (مجدوع، ۱۳۴۴: ۹۵). دکتر غالب معاصم الهدی را غیر از الإصابة فی علیّ علی الصحابه می‌داند و درباره معاصم الهدی می‌نویسد: «و هو فی الرد علی الجاحظ فیما کتبه عن الإمام علی ابن ابی طالب علیه السلام» و درباره الإصابة فی علیّ علی الصحابه می‌نویسد: «ناقش فیہ أكثر الآراء والأقوال والأحادیث التي وردت حول الخلافة الإسلامية و أوجب شرعیتها للإمام علی و أنه حق شرعی لآل البيت» (غالب، ۱۹۶۷، ص ۴۶). غالب در ابتدای معرفی کتاب‌های کرمانی از محقق شهیر روسی ایوانف یاد می‌کند و فهرست کتاب‌های کرمانی را بر اساس فهرست ایوانف نام می‌برد (غالب، ۱۹۷۶: ۴۵). ایوانف نیز میان این دو رساله تفاوت قائل است، وی درباره الإصابة فی علیّ علی الصحابه معتقد است: «تنها بخش کوچکی از آن باقی مانده است» (ایوانف، ۱۹۳۳: ۴۳). البته ایوانف و به تبع او دکتر غالب مستندی برای این تقسیم‌بندی ارائه نمی‌کنند. با توجه به فهرست‌ها و کتاب‌های دیگر، نام این رساله همان است که مجدوع ثبت کرده و در اصل یک رساله است که در رد العثمانیه جاحظ نوشته شده است.

میراث قبول

معرفی کتاب معاصم الهدی و الإصابة
فی تفضیل علیّ علی الصحابه

آنچه از این کتاب باقی مانده بخش دوم آن است. از این بخش دوم نیز باب سوم به صورت ناقص، باب چهارم و باب پنجم آن در دسترس است. از این رو، بخش اول کتاب به دست ما نرسیده و از بخش دوم تنها دو سه باب باقی مانده که باب سوم نیز ناقص است و از فصل سی و یکم آغاز می‌شود. مجدوع در معرفی بخش باقی مانده از این رساله می‌نویسد: «الموجود منه النصف الثاني منه، من الفصل الحادي والثلاثين من الباب الثالث في ذكر ما اختص به عليّ و تفرّد به من الشرف و الفضل ممّا ليس فيه لأحد من الصحابة من أبي بكر و غيره حظ البتة، إلى الفصل الرابع و الستين منه، ثمّ الباب الرابع فيما اشترك فيه أبو بكر و عليّ من الفضائل و كون عليّ أفضل منه بجميع ستة عشر فصلاً. ثمّ الباب الخامس في ذكر فضائل أبي بكر يجمع أربعة فصول» (مجدوع، ۱۳۴۴، ص ۹۵-۹۶؛ آقابزرگ، ۱۴۰۳، ج ۲۱، ص ۱۹۶؛ درایتی، ۱۳۹۰، ج ۳۰، ص ۱۸۲، همو، ۱۳۹۸، ج ۱۶، ص ۵۶۶). ماحصل رساله این است که باب سوم این کتاب به فضائل اختصاصی امیرالمؤمنین علیه السلام پرداخته، در باب چهارم به فضائل مشترک میان امیرالمؤمنین علیه السلام و ابوبکر اشاره شده و باب پنجم به فضائل ابوبکر اختصاص داده شده است. باب سوم از فصل سی و یکم شروع شده و ناقص است، با این حال مبسوط‌ترین باب از میان سه باب باقی مانده از کتاب معاصم الهدی است.

در ابتدای نسخه کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی با رنگ قرمز نوشته شده است: «الجزء الثاني من كتاب معاصم الهدى والإصابة في تفضيل عليّ علیه السلام على الصحابة أبارة بها لمباني الكتاب العثمانية وأنارة للمبتغي بالحجج البرهانية، الباب الرابع الفصل الحادي والثلاثون». همانطور که از عبارت پیداست کتاب از باب چهار فصل سی و یکم آغاز می‌شود و این می‌تواند گزارش دیگر فهرست‌ها را با تردید مواجه کند که در آنها آغاز کتاب از باب سوم فصل سی و یکم گزارش شده است. اما این تردید با مراجعه به نسخه خطی برطرف می‌شود؛ زیرا از اواسط کتاب کاتب برخی از عنوان‌بندی‌ها را مشخص نکرده است و همین امر سبب شده تا خود او نیز دچار خطا شود. بیان مطلب آنکه کتاب با عبارت مذکور آغاز و بعد از آن سخن در فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام بیان می‌شود، بعد از اتمام فضائل اختصاصی امیرالمؤمنین علیه السلام، فضائل مشترک امیرالمؤمنین علیه السلام و خلیفه اول آغاز می‌شود، اما کاتب سر فصل را در این فصل به خوبی مشخص نکرده است و باب «فی ذکر فضائل أبي بكر و ما له من الخطوة و

الكرامة و الأمور السالبة إياها» را در ادامه فصل قبل حساب کرده است، در صورتی که مطلب تغییر کرده و کرمانی مطالبی را در ذکر فضائل خلیفه اول بیان کرده است.

در مجموعه زاهد درباره معاصم الهدی آمده که بخش اول این رساله مفقود شده است، اما «قسمت دوم با فصل سی و یکم از باب سوم درباره برتری علی بر دیگر صحابه پیامبر آغاز می‌شود. باب چهارم، در شانزده فصل در باره فضائل علی و ابوبکر است. باب پنجم، بر حق علی بر امامت و انتصاب او به عنوان جانشین محمد تمرکز می‌کند» (کورتس، ۲۰۰۳: ۹۵). با توجه به این گزارش از باب‌های معاصم الهدی، می‌توان گفت که گویا در دو فصل اول اختلافی وجود ندارد و اختلاف در باب پنجم این رساله است که طبق گزارش مجدوع و دیگران باب پنجم در فضائل ابوبکر است و طبق گزارش مجموعه زاهد باب پنجم درباره حق امیرالمؤمنین علیه السلام و جانشینی ایشان بعد از پیامبر است. البته ذکر این نکته ضروری است که کرمانی در فصل پایانی کتاب بر حق مسلم امیرالمؤمنین علیه السلام نسبت به خلافت تأکید دارد، شاید به همین سبب باشد که در مجموعه زاهد فصل پنجم را درباره «حق مسلم امیرالمؤمنین علیه السلام» دانسته است.

شیوه نگارش معاصم الهدی

شیوه نگارش کرمانی در این کتاب اینگونه است که ابتدا مطالبی را بیان می‌کند و بعد از آن با عبارت «نقول» به توضیح آن می‌پردازد. اول هر فصل از باب سوم - که اختصاص به فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام دارد - را کرمانی اینگونه آغاز می‌کند:

«فیما اختص به علی صلوات الله عليه و تفرّد به من الشرف و الفضل» و سپس فضیلت مخصوص به امیرالمؤمنین علیه السلام را می‌آورد و در آخر می‌نویسد: «و لیس لأبی بکر فیه حظّ البتة». فی المثل در باب ۳۲ از فصل سوم درباره امیرالمؤمنین علیه السلام می‌نویسد: «فیما اختص به علی صلوات الله عليه و تفرّد به علی علیه السلام من الشرف و الفضل بکونه أول مهاجر وأول مجاهد في سبيل الله وأتته من الشجاعة والقوة والعزة والبأس والنجدة والبصر والشبات في الأمور الدينية والجهاد في سبيل الله في المواطن التي بلغت فيها القلوب الحناجر وشخصت نحو السماء العيون فيها والنواظر على غاية خلي منها غيره و ليس لأبي بکر فیه حظّ البتة».

باب چهارم - که در فضائل مشترک میان امیرالمؤمنین علیه السلام و ابوبکر است - را اینگونه آغاز می‌کند: «فیما اشترک فيه أبوبکر و علي علیه السلام من الفضائل التي بها يثقل الميزان و معها يزداد القربة من الله تعالى و الإيمان و كون علي علیه السلام فيها أفضل منه». پیش از این نیز اشاره شد که کرمانی در باب پنجم از فضائل ابوبکر سخن می‌گوید و بحث را با این عبارت شروع می‌کند: «في ذكر فضائل أبي بكر و ما له من الخطوة و الكرامة و الأمور السالبة إياه».

بخشی از محتوای معاصم الهدی

گزارش تمام محتوای معاصم الهدی برابر با تصحیح این رساله وزین است. از این رو به صورت گزینشی به برخی از مطالبی که از این رساله باقی مانده اشاره می‌شود تا خواننده با محتوای اثر آشنایی نسبی پیدا کند.

در باب سوم برخی از فضائلی که برای امیرالمؤمنین علیه السلام عبارتند از:

۱. الفصل الرابع و الثلاثون: فیما اختص به علی من الشرف و الفضل فی كونه مشابهاً للملائكة المقربين و ليس لأبي بكر فيه حظ البتة.
۲. الفصل الخامس و الثلاثون: فیما اختص به علی علیه السلام من الشرف و الفضل من كونه محيياً لأوامر الله و أهل طاعته بتخليص نبيه صلى الله عليه و آله ليلة دعاه إلى النوم مكانه على فراشه خوفاً من أعدائه الذين اجمعوا على قتله فيها من شرهم بنومه مكانه كما أمر به و خروجه سالماً صلوات الله عليه إلى المدينة مهاجراً و ليس لأبي بكر فيه حظ البتة.
۳. الفصل السابع و الثلاثون: فیما اختص به علی علیه السلام من الشرف و الفضل فیما جمعه الله لأشرفه فی ذاته و ماعداها من شرف الصهرية للنبي صلى الله عليه و آله على ابنته فاطمة سيد نساء العالمين... و ليس لأبي بكر فيه حظ البتة.

در باب چهارم در فضائل مشترک میان امیرالمؤمنین - علیه السلام - و ابوبکر می‌نویسد:

۱. الفصل الثاني: فیما اشترک فيه علی علیه السلام و أبوبکر من فضيلة الإيمان بالله و رسوله صلى الله عليه و آله و أقسامه و كون علی علیه السلام أفضل من أبي بكر.
۲. الفصل الثالث: فیما اشترک فيه علی علیه السلام و أبوبکر من فضيلة الطهارة المكتسبة بأحكام الإيمان و كون علی أفضل منه فيها.
۳. الفصل الخامس: فیما اشترک فيه أبوبکر و علی علیه السلام من قبيل أشخاصهما الواقعة فی الخلقة و الوجود فی دار الطبيعة و كون علی علیه السلام أفضل من أبي بكر.

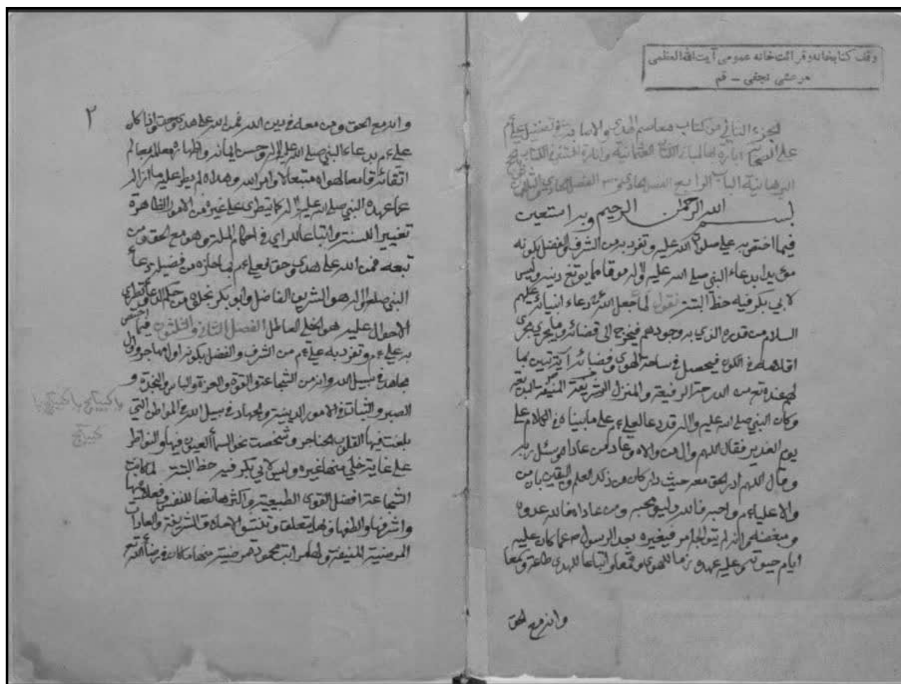
کرمانی در ابتدای باب پنجم که مختص به فضائل ابوبکر نوشته شده است، به حق مسلم امیرالمؤمنین - علیه السلام - نسبت به خلافت و جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله اذعان می کند. وی می نویسد: «فی ذکر فضائل ابي بكر وما له من الخطوة والكرامة والأمور السالبة إياه، شرف الإمامة وما يلزم الكافة على طبقاتها بمعارفها التي لا شك لها فيها من الاقرار بكون علي عليه السلام هو المختار للإمامة والمصطفى بعد النبي صلی الله علیه و آله للخلافة في الأمة والزعامة وغير ذلك». بعد از این در چهار فصل به بحث درباره ابوبکر می پردازد.

نسخه های معاصم الهدی

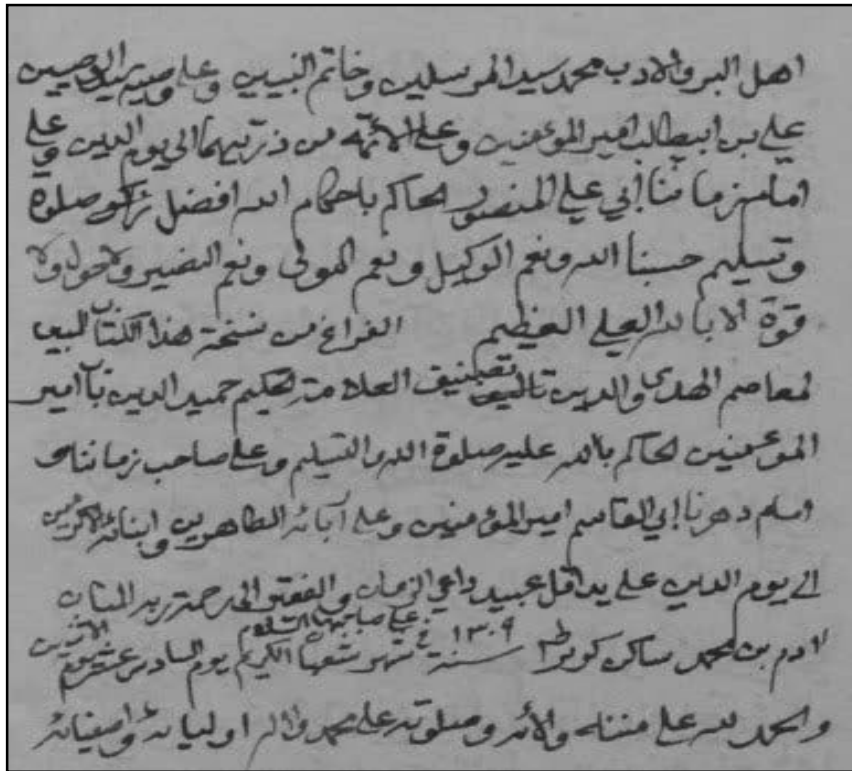
از این کتاب چند نسخه در دسترس است:

نسخه شماره ۱۲۲۳ مؤسسه مطالعات اسماعیلی لندن، این نسخه در ۲۳۴ صفحه توسط فیضی علی فرزند ملا محسن علی در جمادی الثانی سال ۱۲۹۱ هجری قمری نوشته شده است (کورتس، ۲۰۰۳: ۹۰).

نسخه شماره ۳۷۴۲ کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، این نسخه در ۱۰۴ برگ به خط نسخ، توسط آدم بن محمد کوثری در ۲۶ شعبان ۱۳۰۹ کتابت شده است (حسینی، بی تا: ج ۱۰/۱۳۸).

آغاز نسخه معاصم الهدی، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی

انجامه نسخه معاصم الهدی، نسخه کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی

گاسک در فهرستی که از کتابخانه مطالعات اسماعیلی لندن ارائه کرده در ذیل شماره ۶۹ چهار نسخه از این کتاب را معرفی می کند:

الف) نسخه شماره (A) 106 این نسخه در ۹۸ برگ و ناخواناست.

ب) نسخه شماره (B) 107 این نسخه ۷۸ برگ دارد.

ج) نسخه شماره (C) 542 این نسخه ۳۲۳ صفحه در صفر سال ۱۳۵۳ در سانتاکروز کتابت شده است.

د) نسخه شماره (D) 724 این نسخه ۱۲۳ برگ در جمادی الثانی سال ۱۳۵۶ در سوآرت کتابت شده است (گاسک، ۱۹۸۴: ۵۴-۵۵).

نسخه شماره ۵۱ مجموعه فیضی در ۱۳۷ برگ (سزگین، ۱۴۱۲: ج ۱/۳، ۳۷۳).

آنچه گزارش شد با توجه به فهرست‌ها و کتاب‌هایی است که در اختیار نگارنده قرار دارد، شاید نسخه‌های دیگری نیز از این کتاب در دیگر کتابخانه‌های دنیا یافت شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه گفته شد دانسته می‌شود که کتاب معاصم الهدی و الإصابة فی تفضیل علیّ علی الصحابة، نوشته داعی بزرگ اسماعیلیان حمید الدین کرمانی در دو بخش نوشته شده است. بخش اول کتاب به صورت کامل مفقود شده و بخش دوم آن از باب سوم تا پنجم کتاب است. باب سوم نیز از فصل سی و یکم و به صورت ناقص به دست ما رسیده است. از این کتاب یک نسخه در ایران در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی و پنج نسخه در مؤسسه مطالعات اسماعیلی لندن و یک نسخه گویا در هند نگهداری می‌شود. قدیمی‌ترین نسخه‌ای که تاریخ دارد نسخه شماره ۱۲۲۳ مؤسسه مطالعات اسماعیلی لندن است و با توجه به نسخه‌های که تاریخ کتابت دارند می‌توان گفت که بیشتر نسخه‌ها متأخر هستند و از نسخه‌های قدیمی این رساله چندان چیزی در دسترس نیست. با توجه به مجموعه هفت نسخه‌ای که در این مقاله به آنها اشاره شد شایسته است که این کتاب تصحیح و تحقیق شود.

در برابر این پژوهش دو مانع عمده وجود داشت: ۱. در دسترس نبودن تمام نسخه‌های خطی که بتوان از آنها گزارش‌های دقیق‌تری ارائه داد. آنچه ارائه شد، بر اساس نسخه کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی بود. ۲. تمام فهرست‌های مورد نیاز نیز در دسترس نبود، از این رو در پاره‌ای از موارد به منابع دست دوم اعتماد شد.

منابع

آقا بزرگ تهرانی، محمد محسن، (۱۴۰۳ ق)، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، سوم، بیروت: دار الأضواء.

آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، (۱۴۳۰ ق)، طبقات أعلام الشيعة، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

ابن شهر آشوب، محمد بن علي (١٣٨٠ ق)، معالم العلماء في فهرست كتب الشيعة و
أسماء المصنفين منهم قديماً و حديثاً، مقدمه محمداً صادق بحرالعلوم، عراق: المطبعة
الحيدرية.

افندي، عبدالله بن عيسى بيگ، (١٤٣١ ق)، رياض العلماء و حياض الفضلاء، تحقيق
احمد حسيني اشكوري، به اهتمام سيد محمود مرعشي نجفي، بيروت: مؤسسة التاريخ
العربي.

امين، محسن، (١٤٠٣ ق)، أعيان الشيعة، بيروت: دار التعارف للمطبوعات.
تقي الدين حلي، حسن بن علي، (١٣٤٢)، الرجال، تصحيح محمداً كاظم مياموي،
تهران: دانشگاه تهران.

حر عاملي، محمد، (بي تا)، أمل الآمل في علماء جبل عامل، تحقيق احمد حسيني
اشكوري، نجف: مكتبة الأندلس.

خويي، ابوالقاسم (١٤١٣ ق)، معجم رجال الحديث و تفصيل طبقات الرواة، چاپ
پنجم، بی جا: بی نا.

درايتي، مصطفى (١٣٩٠)، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، تهران: سازمان
اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

درايتي، مصطفى، (١٣٩٨)، فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، ویراستار مجتبی
درايتي، مشهد، مؤسسه فرهنگی - پژوهشی الجواد.

زرکلی، خیرالدین، (١٩٨٩ م)، الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال و النساء من العرب
و المستعربین و المستشرقین، چاپ هشتم، بيروت: دار العلم للملايين.

سزگین، فؤاد، (١٤١٢ ق)، تاریخ التراث العربي، ترجمه محمود فهمی حجازی، مراجعه
عرفة مصطفى و سعيد عبدالرحيم، چاپ دوم، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله
العظمی مرعشی نجفی.

علامه حلي، حسن بن يوسف، (١٤٠٢ ق)، رجال، تصحيح محمداً صادق بحرالعلوم،
چاپ دوم، قم: الشريف الرضي.

غالب، مصطفى، (١٩٦٧ م)، مقدمه راحة العقل، بيروت: دار الأندلس للطباعة والنشر.

كرمانى، حميدالدين، معاصم الهدى و الإصابة فى تفضيل على الصحابة، نسخه كتابخانه آية الله مرعشى نجفى، به شماره ۳۷۴۲.

مامقانى، عبدالله، (۱۴۳۱ ق)، تنقيح المقال فى علم الرجال، تحقيق محى الدين مامقانى و محمدرضا مامقانى، قم: مؤسسة آل البيت للإحياء التراث.

مجدوع، اسماعيل بن عبدالرسول، (۱۳۴۴)، فهرسة الكتب و الرسائل و لمن هى من العلماء و الأئمة و الحدود الأفاضل، تحقيق، تعليق و تقديم عليتنقى منزوى، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

نجاشى، احمد بن على، (۱۳۶۵)، رجال النجاشى، تحقيق سيد موسى شبيرى زنجانى، چاپ ششم، قم: جماعة المدرسين فى الحوزة العلمية بقم، مؤسسة النشر الإسلامى.

حسينى، سيد احمد، (بى تا)، فهرست نسخه هاى خطى كتابخانه عمومى حضرت آيت الله العظمى نجفى مرعشى، زير نظر سيد محمود مرعشى، قم: كتابخانه آيت الله مرعشى نجفى.

ابن قتيبه، محمد بن عبدالله بن مسلم، (۱۴۳۰ ق)، تأويل مختلف الحديث و الرد على من يريب فى الأخبار المدعى عليها التناقض، تحقيق ابو أسامه سليم بن عيد الهلالى السلفى الأثرى، دار ابن قيم - دار ابن عفان: المملكة العربية السعودية - جمهورية مصر العربية.

سيوطى، عبدالرحمن، (۱۴۲۹ ق)، تحفة الأديب فى نحاة مغنى اللبيب، تحقيق سهى نجعه و حسن الملخ، اردن - عمان: جدار للكتاب العالمى.

حموى، ياقوت بن عبدالله، (۱۹۹۳ م)، معجم الأدباء، تحقيق احسان عباس، بيروت: دار الغرب الإسلامى.

مسعودى، ابوالحسن على بن حسين، (۱۳۷۴)، مروج الذهب و معادن الجواهر، ترجمه ابوالقاسم پاينده، چاپ پنجم، تهران: انتشارات علمى و فرهنگى.

Cortese, Delia, (2003), *Arabic Ismaili Manuscripts* London: I.B. Tauris.

Ivanow, W, (1933), *A Guide to Ismaili Literature* London: Royal Asiatic Society.